

# NIEUWSBRIEF

## Archeologie en Monumenten

### Bergen op Zoom



**Een 18<sup>e</sup> eeuwse sluis  
in de Augustapolder**

**Voor uw agenda**

**Open dag (fotoverslag)**

**62 graden noorderbreedte**

**Boekennieuws**

**Voor u gelezen**

**Van de bestuurstafel**

# EEN 18<sup>E</sup> EEUWSE SLUIS IN DE AUGUSTAPOLDER

*(Marco Vermunt)*

In oktober van dit jaar vonden werkzaamheden plaats in de Augustapolder. Ter hoogte van het gemaalhuisje, dat vroeger tegen de oude dijk stond, groef men diepe sleuven voor het leggen van een nieuwe uitwatering. Het oude gemaal zou daarmee vervallen. Tijdens het graafwerk stuitte men onverwacht op resten van een oudere uitwateringsgang met sluiswerk

De Augustapolder is een interessant gebied, in feite een inham in de pleistocene steilrand ('Brabantse Wal'). De zandbodem duikt er ruim vier meter diep weg en wordt bedekt met jongere afzettingen zoals veen en klei. In het midden van de polder komt het zand weer aan de oppervlakte en vormt een kleine welving, die vroeger 'Warande' heette. Vanaf de Bronstijd, enkele duizenden jaren voor onze jaartelling, ontstond veengroei in de delta van de Schelde. Ook de inham van de tegenwoordige polder raakte met veen begroeid. In het veen kronkelden twee beekjes: de Borgvlietse Kreek en de Molenbeek. De Borgvlietse Kreek ontstond als een natuurlijke opwelling van grondwater aan de voet van de steilrand. Dit is een verschijnsel dat zich op veel plaatsen aan de Brabantse Wal voordoet. Het grondwater wordt via ondergrondse leemlagen vastgehouden en welt aan de rand van het zand naar boven. Nog steeds is de Augustapolder zeer nat, vooral in het noordoostelijke gedeelte bij de nieuwbouwwijk 'Langeweg'. De Molenbeek ontspringt veel verder oostwaarts buiten de Augustapolder in de bossen van de Borgvlietse Duinen. De beek waterde uit in het zuidelijke gedeelte van de polder. Beide stromen stonden in verbinding met (toen nog) de rivier de Schelde, honderden meters ten westen van de Augustapolder.

Dit landschap van zand en veen was al vroeg aantrekkelijk als woongebied voor de mens. Opgravingen aan de rand van Borgvliet en op de Warande hebben de resten aangetoond van bewoning uit de 12<sup>de</sup> en 13<sup>de</sup> eeuw. De veengronden waren toen blijkbaar droog genoeg om als bouwland te gebruiken. Er werd vooral rogge geteeld. De hogere zandgronden waren daar niet geschikt voor (in de winter te nat vanwege de klei in de ondergrond en in de zomer te droog, waardoor het ging stuiven).

In de loop van de 13<sup>de</sup> eeuw besloot men om het veen af te graven om als brandstof (turf) te verkopen. Dit bracht meer geld op dan akkerbouw. Niet alleen in de polder, maar in heel westelijk Brabant en Zeeland vonden veenontginningen plaats. De opkomende steden hadden immers een grote behoefte aan brandstof. Uit die periode dateren ook de eerste schriftelijke vermeldingen van het gebied. Het land ten westen van de Schelde was inmiddels in polders verdeeld, beschermd door dijken. Na de veenwinning waren die dijken van levensbelang, omdat het maaiveld sterk daalde. We weten niet wanneer al die polders voor het eerst werden bedijkt, maar vermoedelijk was dat nog vóór 1200, om periodieke overstromingen van de rivier tegen te gaan. Een beruchte overstroming in 1134 had eerder namelijk veel polderland doen overstromen, vooral ten noorden van Antwerpen waar men iets eerder was begonnen met turfwinning. In de 13<sup>de</sup> eeuw was de polder ten noorden van de Molenbeek onderdeel van het Neerland van Borgvliet, ofwel Borgvlieterland. De centrale nederzetting daarin was Borgvliet, dat tot de 1481 een eigen heerlijkheid bleef. Het zuidelijke gedeelte hoorde bij het land van Hildernisse en Oostmoer. Al deze polders strekten zich westwaarts nog ruim een kilometer uit tot aan de Schelde. Het afgraven van het veen bleef niet zonder gevolgen. Het zorgde voor een flinke daling van het maaiveld, waarna de rest van het veen door verdroging sterk ging inklinken. Daardoor daalde de bodem nog meer. Wanneer de dijken het bij een stormvloed begaven, was het bijna ondoenlijk om deze nog te herstellen. In 1530 begon een serie van natuurrampen. Bij de Sint Felixvloed van dat jaar ging een groot deel van Beveland verloren, waardoor de rivier de Schelde, inmiddels steeds meer onder invloed van het getij, tot een gevaarlijke zee-arm werd verbreed.





*Idem, detail. Bij de pijl liggen de sluis en de stuwkom.*

De dijk (Oude Binnenbanddijk) is nu nog over een grote afstand bewaard gebleven. In de jaren '70 van de 20<sup>ste</sup> eeuw wierp men een nieuwe buitendijk op ten oosten van de oudere.

Na de afsluiting van het Markiezaatsmeer verloor deze zijn functie. Bij de aanleg van de Markiezaatsweg en de goederenspoorlijn, evenals de bouw van de Bergse Plaats, verdween de buitendijk. De binnendijk van 1787 werd gedeeltelijk afgegraven.

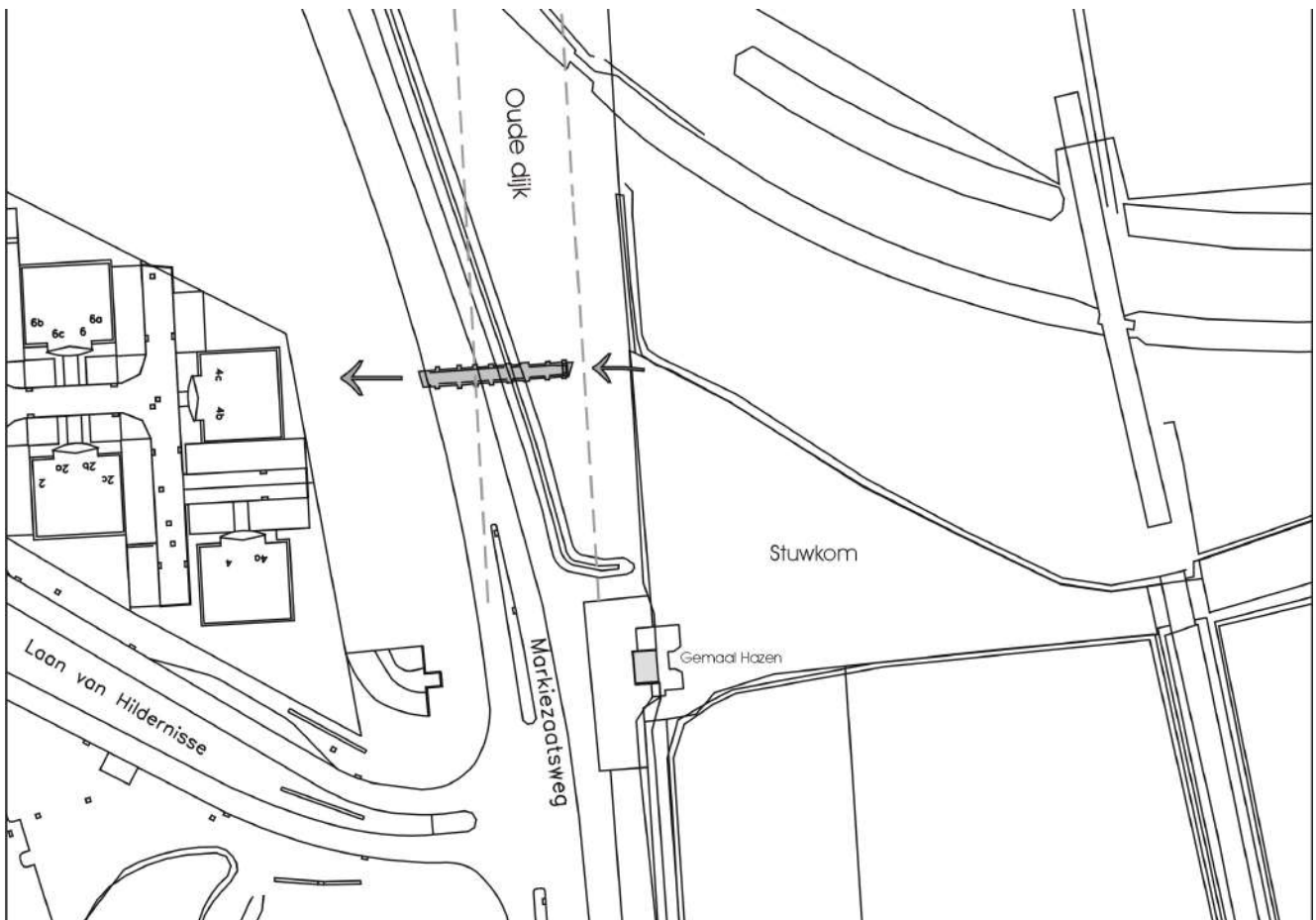
Tijdens het leggen van de nieuwe buizen voor de afwatering van de polder, werd een brede geul gegraven naast het bestaande sluisgemaal 'Hazen'. Op minder dan een halve meter onder het maaiveld stuitte men op de bovenkant van een gemetselde gang. Het cluster Monumenten en Archeologie van de gemeente werd gewaarschuwd en zo kon gedurende enkele dagen de gang worden blootgegraven. Het bleek te gaan om een gemetselde gang ofwel duiker van 26 meter lengte, afgedekt met een tongewelf. Aan de buitenzijde was de duiker versterkt met steunberen. Het oostelijke einde was onder de (voormalige) oude dijk afgebroken in de 20<sup>ste</sup> eeuw, vermoedelijk toen het nieuwe gemaal gereed was. Het westelijke einde lag onder de Markiezaatsweg en moet in de jaren '90 zijn aangetroffen en verbroken bij het aanleggen van de Bergse Plaats.



*De duiker, gezien vanuit het oosten, in de richting van de Bergse Plaats. De ladder staat tussen de twee sluisdeuren, herkenbaar aan de witte natuurstenen platen.*

Nadat aan de bovenzijde een opening was gemaakt, kon worden afgedaald in de gang. Die was van binnen 1,55 meter breed en 2,20 meter hoog, opgetrokken uit gele IJsselstenen. In de gang bevonden zich twee houten sluisdeuren, die met grote koperen scharnieren in natuurstenen sponningen verankerd waren. In de gang lag een dikke laag modder. De sluisdeuren waren volledig vermolmd. Het geheel werd gefotografeerd en door de landmeters van de gemeente ingemeten. De constructie droeg geen enkel jaartal of opschrift maar het is duidelijk dat het hier de originele uitwatering van de Augustapolder betref, gebouwd tijdens het opwerpen van de dijk in 1787. De duiker liep onder de dijk door en reguleerde het uitstromen van de beken uit de polder naar het schorrenlandschap van de Schelde. Bij hoogwater drukte het vloedwater de sluisdeuren dicht zodat er geen zout water in de polder kon stromen. Als stukken drijfhout een deur zouden blokkeren, zorgde de tweede deur alsnog voor een goede afsluiting. De stuwkom achter de dijk was nodig voor het

periodiek uitschuren van de gang, die immers vol slib raakte. Bij laag tij blokkeerde men de deuren waarna het komwater steeg. Dan opende men de sluis en werd de gang uitgeschuurd. Op één plaats in de gang (links vooraan op de foto) werd nog het restant van een handbediende spuisluis aangetroffen. Ondanks het feit dat op de kaart van Adan de sluis kom en het woord sluis staat vermeld, was van tevoren niet precies bekend waar deze zich moest bevinden, evenmin dat het om een dergelijk groot stuk metselwerk zou gaan. Helaas bleek het onmogelijk om de gevonden duiker te behouden. Het nieuwe buizenstelsel was diagonaal over de duiker geprojecteerd en omleggen was te kostbaar. Het bouwwerk is onder toezicht gesloopt. Daarbij kon worden vastgesteld dat een groot gedeelte op een raamwerk van houten balken lag. Dit lag diep genoeg om bewaard te blijven. De stuwkom is niet zo lang geleden vergroot en is thans weer zo groot als in de 18<sup>de</sup>-eeuwse situatie.



*De plaats van de duiker ten opzichte van de Markiezaatsweg. De stuwkom heeft hier nog zijn 20<sup>ste</sup> eeuwse driehoekige vorm, maar is inmiddels vergroot.*



*Het inwendige van de duiker.*



*Een van de sluisdeuren.*

## VOOR UW AGENDA

### **Tongeren (B), t/m 13 juni 2010** *Ambiorix, Koning der Eburonen*



Ambiorix neemt je mee op sleeptouw naar de wortels van de Keltische cultuur en onthult een deel van het mysterie van de Eburonen. De strijd tussen Ambiorix en de Romeinen wordt opnieuw opgevoerd met 600 topstukken uit binnen- en buitenland, tal van evocaties en schitterende decors. En speciaal voor de jonge bezoekers is er de super spannende Epinona-route van Marc De Bell!

*Info: Gallo Romeins Museum Tongeren, Kielenstraat 15 B-3700 Tongeren*

### **Leeuwarden, t/m augustus 2010**

#### *De wereld onder de Oldehove*

Het onderzoek van het Oldehoofsterkerkhof in 2006 behoort tot de grootste archeologische terpopgravingen die ooit zijn verricht in Noord-Nederland. De opgraving heeft niet alleen nieuwe kennis opgeleverd over Leeuwarden, maar ook over de terperijd in het algemeen. Bovendien is een hele generatie archeologen, amateurs en passanten weer geïnspireerd geraakt door de terparcheologie. De Wereld onder de Oldehove is een zoektocht naar de oudste geschiedenis van Leeuwarden.

*De tentoonstelling is te zien in het Historisch Centrum Leeuwarden, Groeneweg 1, Leeuwarden van dinsdag t/m vrijdag van 10.00-17.00 uur en zaterdag/zondag van 13.00-17.00 uur. De toegang is gratis.*

### **Waalwijk, t/m 10 januari 2010** *Stepping through time*

#### *Stepping Through Time:*

#### *Hommage aan Olaf Goubitz (1934-2007)*

In 1974 wekten grote balen archeologisch leer de interesse van een medewerker van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek. Dit leer was, evenals talloze andere vondsten die destijds werden onderzocht en geconserveerd op het R.O.B., afkomstig van opgravingen in Dordrecht. Het leer, voornamelijk ongedefinieerde fragmenten, werd destijds vooral als afval beschouwd en zodoende niet nader bestudeerd. De eerder genoemde medewerker, ingehuurd als tekenaar van keramiek en aardewerk vondsten, doorzocht



in zijn lunchpauzes de balen en ontdekte de losse onderdelen van diverse middeleeuwse schoenen. Hij

slaagde erin een aantal schoenen te reconstrueren en wist met een kinderschoentje de aandacht van de directie te wekken. Een nieuwe discipline binnen het R.O.B., archeologische lederconservering, was geboren. De betrokken medewerker werd belast met het uitzoeken, conserveren en documenteren van het gevonden materiaal. Door de enorme inzet die hij daar toe aan de dag legde, de talloze publicaties en zijn



gedrevenheid om zijn opgedane kennis te delen, groeide hij uit tot één van 's werelds meest gerespecteerde deskundigen

op het gebied van archeologisch leder. Talloze schoenhistorici werden door hem ingewijd in de fijne kneepjes van onderzoek en conservering. Zijn naam: Olaf Goubitz. Dat Goubitz in zijn onderzoekswerk geen onderscheid maakte tussen afval en topstuk wordt in deze expositie meer dan duidelijk!



In de expositie zullen bijzondere archeologische vondsten als een 16de eeuwse leren wambuis, middeleeuwse schoenen, mes- en zwaardschedes, regenleertjes en drie tepelstukken getoond worden naast replica's van o.a. schoenen en prehistorische 'bikini'broekjes én tekeningen, aquarellen en houtsnijwerkjes van de hand van Goubitz. De naam van de tentoonstelling is ontleend aan het boek 'Stepping Through Time' dat voor velen in de wereld van historisch schoeisel en archeologie een onontbeerlijke leidraad is voor datering en documentatie.

*Info: Nederlands Leder en Schoenen Museum, Elzenweg 25, 5144 MB Waalwijk*

**Amsterdam, t/m 18 april 2010**

*Oman*

Circa 300 topstukken uit verschillende museale collecties in Oman: onder andere die van het Ministerie van Erfgoed en Cultuur, het Museum van de Sultans strijdkrachten, het privé-museum Bait Al Zubair in Muscat en het Museum of the Frankincense land in Salalah. Ook Nederlandse en andere internationale musea en instellingen dragen met hun bruiklenen bij, bijvoorbeeld de Koninklijke Bibliotheek.



*Traditionele Omani juwelen*

Ruime aandacht gaat uit naar de rol van Oman als zeevarende natie en zijn centrale ligging aan internationale handelsroutes, ook die van de VOC.

Dankzij de gunstige handelslocatie is Oman al eeuwenlang een sterke zeehandelsnatie, net als Nederland. In de tentoonstelling is de handel dan ook een belangrijk thema, vooral die in wierook en parfums.

De relatie met de zee komt op vele manieren aan bod: oude zee- en landkaarten, manuscripten, archeologische vondsten, de bijzondere architectuur van de forten. De rijkdom die de handel bracht, leverde vooral het veelgeroemde Omaanse zilverwerk op: rijk gedecoreerde sieraden, amuletten, wapens, ceremoniële kostuums.



*Taswirh, hanger met een weergave van een mensenfiguur, voornamelijk gedragen door kinderen ter bescherming tegen het kwaad*

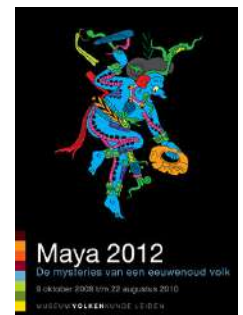
*Info: Nieuwe Kerk, Dam te Amsterdam. Informatielijn: 020-638 69 09 (24 uur per dag)*

**Leiden, t/m augustus 2010**

*Maya 2012 - Intrigerende mysteries van een eeuwenoud volk*

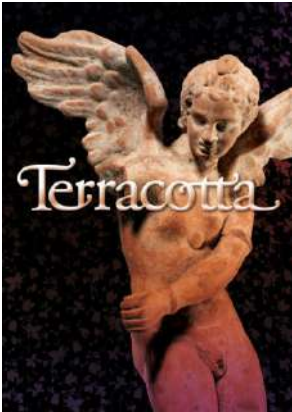
Deze tentoonstelling geeft een uitgebreid beeld van de eeuwenoude en tegelijkertijd nog springlevende Mayacultuur. Door middel van speciaal hiervoor ontwikkelde spelelementen, bijzondere voorwerpen, reconstructies, foto's en films worden de geheimen van dit mysterieuze volk ontrafeld. Museum Volkenkunde koesterde al lange tijd de wens voor een Maya tentoonstelling en had geen beter moment kunnen kiezen, omdat een grote rampenfilm over het voorspelde onheilsjaar 2012 in november in première gaat en de media veel aandacht geven aan dit eindjaartal van de beroemde Mayakalender, waaraan veel mensen het einde van de wereld koppelen.

*Info: Museum Volkenkunde, Steenstraat 1 Leiden, tel. 071-5168800*



Leiden, t/m 13 juni 2010

Terracotta



'Terracotta' laat u genieten van een fraaie selectie kunst- en gebruiksvoorwerpen van terracotta, afkomstig uit het oude Nabije Oosten, Egypte, de klassieke wereld en het vroege Nederland.

Millennia

geleden al maakten beeldhouwers en pottenbakkers uit oude culturen talloze figuren en objecten van gebakken aarde, terracotta dus. De vele beeldjes en voorwerpen in deze tentoonstelling zijn het bewijs: terracotta is gebakken aarde op z'n mooist.

De tentoonstelling 'Terracotta' bestaat uit ruim honderd objecten,

waaronder sierlijke Griekse damesfiguurtjes, architectuurfragmenten, middeleeuws kinderspeelgoed, prehistorische dierfiguren en godenbeeldjes uit Syrië en Irak. Er is veel aandacht besteed aan de positionering en belichting van de terracotta's in de tentoonstelling. Dat zorgt ervoor dat schoonheid en finesse van vormgeving en details optimaal uit de verf komen. De terracotta figuren hadden door de eeuwen heen verschillende functies in verschillende culturen.



Flesje in de vorm van een hoefdier (Nijmegen, 1ste eeuw n.Chr., 9,3 x 8,4 cm.), foto: RMO

Ze dienden als geschenk aan de goden, of als vruchtbaarheidssymbool. Ze geven daarom een verrassend beeld van de religieuze gebruiken, begraafgewoonten, modeverschijnselen of huisraad uit de tijd waarin ze werden gemaakt. Die uiteenlopende functies ziet u terug in de thema's van de expositie. Bijzondere aandacht is er voor de gebruikte technieken en het vakmanschap van de makers van al dit fraais uit de oudheid. Nog steeds is dat een inspiratiebron voor hedendaagse keramiekkunstenaars.

Info: RMO, Rapenburg 28, Leiden

Tel. 071-5163163



Overwinningsgodin Nikè (Klein-Azië, Myrina, ca. 210-200 v.Chr., h. 28 cm.), foto: RMO

## OPEN DAG 17 OKTOBER FOTOVERSLAG

Op de open dag Gemeentelijk Archeologisch Depot was het een komen en gaan van mensen. Niet al te druk, waardoor aan bezoekers veel aandacht kon worden gegeven. Het was verschrikkelijk fijn dat er genoeg vrijwilligers waren, zodat er ook wat werkzaamheden konden worden gedemonstreerd. We willen de vrijwilligers op die dag hartelijk bedanken voor hun inzet. Dat waren: Elvira Adriaansen, Ad van Baal, Piet Backx, Joost Geling, Marjes Ghering, Jan Hopstaken, Alexander van der Kallen, Gerry de Kort, Ineke van Mechelen, Helena en Marco Vermunt en Milly Vroon. Jullie waren een fantastisch team!



*Gerry helpt de kinderen bij het puzzelen*



*Alexander op zijn 'praatstoel'*



*Piet krijgt de volle aandacht*



*Uitleg bij de vondstverwerking door Helena en Marco Vermunt*

## 62 GRADEN NOORDERBREEDTE

*(Alexander van der Kallen)*

Na vorig jaar naar Egypte te zijn geweest, leek het mijn vader en mij wel leuk om dit jaar weer eens met zijn tweeën op vakantie te gaan. Ons avontuur in IJsland van twee jaar geleden was ons goed bevallen. En om een beetje in de sfeer van de Scandinavische eilanden te blijven hebben we ervoor gekozen om een bezoek te brengen aan de Faroer Eilanden.

De eilanden vallen onder de Deense kroon, maar hebben sinds 1948 een eigen parlement en vlag, en onder die vlag geven zij ook hun eigen postzegels en papiergeld uit.

De eilandengroep bestaat uit 18 eilanden, die op een enkele rots na, nagenoeg allemaal bewoond zijn, gelegen op ongeveer 1600 kilometer van de kust van Denemarken en op ongeveer 400 kilometer ten zuiden van IJsland. De eilanden zijn vermoedelijk voor het eerste bewoond door Ierse monniken. Hoewel geleerden het er nog niet over eens zijn, was het de Ierse abt St Brendan die vermoedelijk als eerste voet op Faroerese bodem ergens tussen 560 en 567 zette.

Volgens de overlevering deed Brendan tijdens één van zijn reizen op zoek naar het Beloofde Heilige Land, het "eiland van schapen en het paradijs van vogels" aan. De eilanden waren gelegen op enkele dagen zeilen van Schotland. De Faroerese benaming voor de eilanden, Føroyar, betekent letterlijk vertaald de Schapen eilanden. Het meest westelijk gelegen eiland Mykines heeft een hele grote vogelpopulatie. Toch is dit voor de meeste wetenschappers geen afdoende bewijs dat St Brendan daadwerkelijk op de eilanden is geweest. Recent archeologisch onderzoek heeft echter enkele grafstenen opgeleverd met daarop enkele zeer vroege Keltische kruizen. Dus zelfs als St Brendan niet zelf voet aan wal heeft gezet, is het zeer aannemelijk dat het wel Ierse monniken waren die als eerste mensen de Faroer eilanden bezochten. Wat wel vast staat is de komst van de Noormannen in de 9<sup>e</sup> eeuw. Deze mensen waren niet datgene wat de meeste mensen verstaan onder de noormannen of vikingen. In tegenstelling tot hun plunderende broeders, die vanaf de 9<sup>e</sup> eeuw een groot deel van de Europese kust in hun greep hielden, waren de vikingen op de Faroer eilanden overwegend boeren die op zoek waren naar nieuw land, danwel het Scandinavische vasteland moesten ontvluchten vanwege religieuze overtuigingen.

In korte tijd hadden de vikingen een parlement opgezet, de Ting genaamd, vergelijkbaar met de Alting in IJsland.

Volgens de overlevering was het rond het jaar 1000 dat de Noorse Sigmundur Brestisson de bevolking van de Faroer wilde bekeren tot het Christendom. Het grote verzet van de lokale bevolking leidde tot een bloedige periode in de geschiedenis van de eilanden. Rond 1035 ging de Ting akkoord met de nieuwe Noorse wetten en de eilanden vielen sinds dat jaar onder Noors bestuur. Hierdoor werden de eilanden en haar bewoners steeds meer afhankelijk van Noorwegen. Toen rond 1300 werd begonnen met de bouw van een kathedraal in Kirkjubøur kwam de bevolking in opstand tegen de lokale bisschop. Het feit dat de kathedraal nooit is voltooid getuigt van het succes van deze opstand. In 1380 kwam een verbond tot stand tussen het Noorse en het Deense koningshuis en vielen de Faroer eilanden onder de Deense wet. De invloed van de Ting was vanaf dat moment nihil. De eerstvolgende grote verandering in de Faroerese geschiedenis vindt plaats in 1535. Wanneer Denemarken het Lutheraans Protestantisme als nieuwe religie aanneemt, heeft dit een groot negatief effect op de eilanden. In de eeuwen hierna vallen de eilanden grotendeels onder het bestuur van enkele Duitse en Deense handelsfamilies. In deze tijd zijn de eilanden vaak het slachtoffer van, met name Franse, piraten. Om weer enige controle te krijgen op de situatie op de Faroer kwamen de eilanden terug onder Deens koninklijk bestuur.

Tot en met de tweede wereldoorlog vallen de eilanden onder Deens bestuur. Met het eind van de oorlog gingen er steeds meer stemmen op voor onafhankelijkheid van de Faroer. Daarop is er in 1946 een referendum gehouden, waarin de lokale bevolking met een grote meerderheid stemde voor autonomieit.

Het duurde echter nog tot 1948 voordat dit ook daadwerkelijk gebeurde.

Dat was even in vogelvlucht de geschiedenis van de Faroer eilanden.

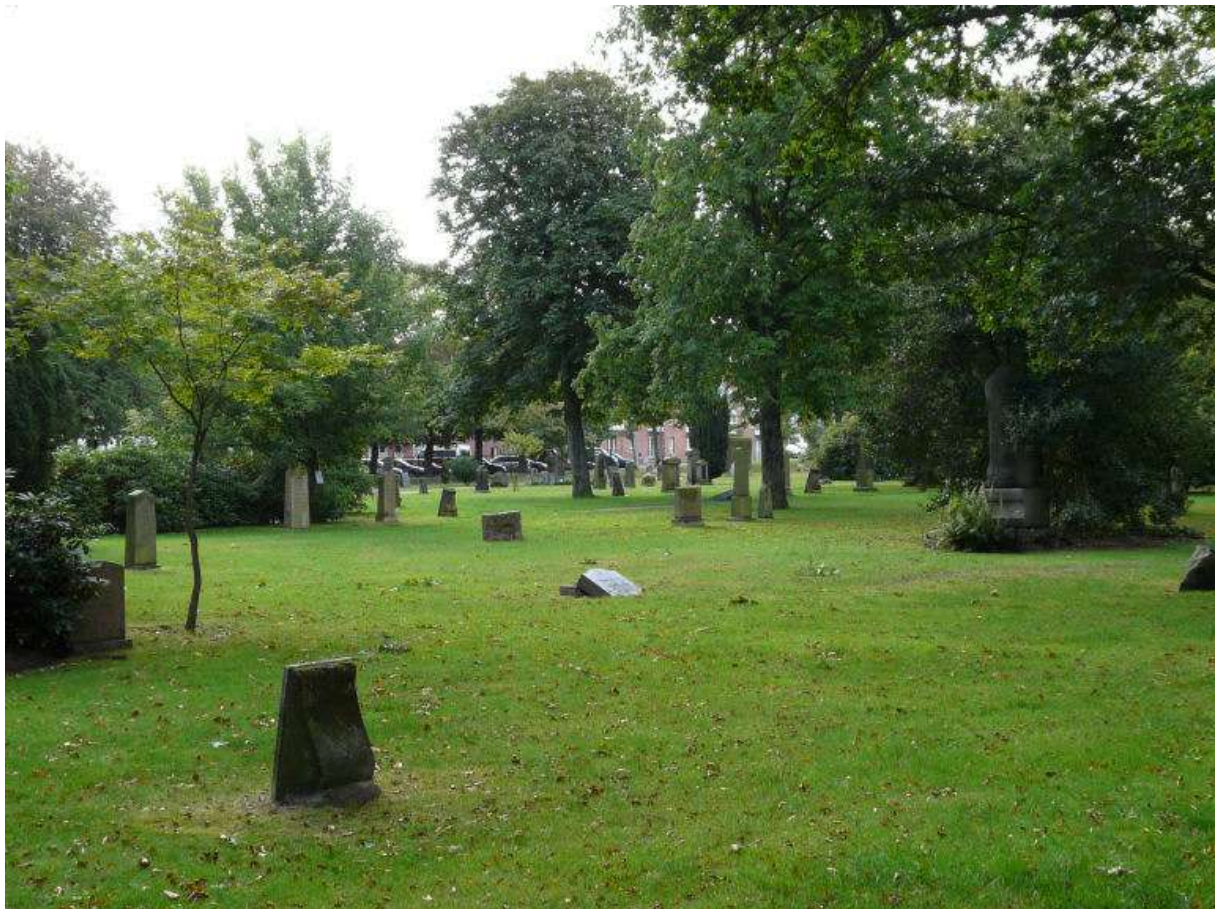
Maar voordat we van al het moois wat de Faroer te bieden heeft, konden genieten moesten we er natuurlijk wel eerst nog even naartoe. In tegenstelling tot onze reis naar IJsland zijn we deze keer niet met het vliegtuig gegaan maar met de eigen auto. Vanuit Nederland is dat goed te doen. Onze eerste dag zijn wij vroeg in de morgen vertrokken voor de lange autorit naar het Deense Esbjerg van waaruit we de volgende dag onze reis per boot zouden vervolgen. Omdat we ruim op tijd in Esbjerg waren en onze boot ook nog eens 6 uur later dan gepland zou vertrekken hadden we de tijd om ook deze stad te verkennen. Esbjerg is een echte industriestad die voor een groot deel leeft van de visvangst. Ontstaan aan het einde van de 19<sup>e</sup> eeuw, maar heeft zijn grootste groei doorgemaakt na de Tweede Wereldoorlog. Al wandelend door de stad kwamen we langs wat leek op een mooi aangelegd park.

Toen we het park betraden, bleek echter al snel dat het ging om een voormalig kerkhof uit de 19<sup>e</sup> en het begin van de 20<sup>e</sup> eeuw. Toen het zijn functie als begraafplaats verloor, is het omgetoverd tot stadspark waarbij een aantal van de oude en monumentale grafzerken, van voornamelijk familiegraven, werd gehandhaafd. Opvallend was dat er nog tot in 1997 bijzettingen hebben plaatsgevonden.

De volgende dag konden we tegen de avond aan boord van ons eigen "cruiseschip". De veerboot, want dat is het eigenlijk, was zeer luxe met eigen fitnessruimte, zwembad, sauna, discotheek, loungebar, restaurants en bioscoop. En voor de komende twee dagen ons thuis .

De zee was op de heenreis behoorlijk ruig en de flinke oceaandeining maakte dat je soms bijna uit je stapelbed rolde. Een goede 36 uur later en 1600 kilometer verder doemde rond zeven uur in de ochtend de eerste kliffen van het eilandje Nólsoy uit de mist op.

Rond half acht kwamen we aan in de haven van Tórshavn.



*Begraafplaats annex stadspark in Esbjerg.*

Het uitschepen ging voorspoedig en al na een half uurtje liepen we voor een korte verkenningstocht door Tórshavn, met ruim 12.000 inwoners de grootste stad van de eilanden. Aan het eind van de ochtend hebben we onze reis naar ons eerste onderkomen in Klaksvík hervat. Onderweg vele mooie fjorden en watervallen gezien. Uiteraard waren we nieuwsgierig of er op deze eilanden, net als op IJsland, ook gestapelde stenen torentjes te vinden waren. Helaas geen enkele gezien op deze rit. Klaksvík ligt op het eiland Borðoy, via een 6,3 kilometer lange tunnel verbonden met het op een na grootste eiland Eysturoy. In Nederland weten we wat het is om tunnels te bouwen, maar op de Faroer kunnen ze er ook wat van. De zojuist genoemde tunnel tussen de twee eilanden loopt namelijk onder de bodem van het Leirvíksfjordur door op een diepte van wel 175 meter. En op het diepste punt heb je gewoon gsm-bereik. Op een van de vele doortochten kreeg ik namelijk telefoon van Marco die vertelde over een zojuist gedane vondst. Die dag hebben we de eilanden Vidoy, Kunoy en een groot deel van Borðoy bekeken.

Vele mooie plaatsjes en gehuchtjes gezien.

Gehuchtjes ja, want een cluster van 5 huizen wordt hier al een dorp genoemd.

De volgende dag hebben we de rest van Borðoy en een deel van Eysturoy verkend. Ook hier weer vele schitterende uitzichten. We besluiten om de volgende dag met de boot naar Kalsoy te gaan. Kalsoy is een langgerekt eiland van bijna 20 kilometer lengte en bestaat eigenlijk uit slechts één bergrug waarvan de hoogste top op 788 meter ligt. De vier dorpen op het eiland zijn allen door middel van in de berg uitgehouwen tunnels met elkaar verbonden. Zelfs voor het meest noordelijke dorp, Trøllanes, is een twee kilometer lange tunnel aangelegd zodat de daar wonende drie gezinnen met de rest van het eiland verbonden zijn. Op de eilanden wordt de afgelopen jaren behoorlijk wat archeologisch onderzoek uitgevoerd naar het vikingverleden van de Faroer.

In onze vakantievoorpret hebben we een poging gedaan zoveel mogelijk opgravingen op te sporen met de bedoeling er een kijkje te kunnen gaan nemen. Hoewel we er tot nu toe nog geen hebben gezien, kwamen we bij het dorpje Mikladalur (het grootste dorp van het eiland) wel een huisje tegen dat er waarschijnlijk hetzelfde uitziet als een huisje wat 800 jaar geleden gebouwd zou kunnen zijn. Alleen het kippengaas op het met graszoden bedekte dak bewees dat het om een redelijk "modern" bouwsel moest gaan.



Mikladalur heeft wel een legende die ik de lezer niet wil onthouden.

Op de "twaalfde nacht" kwamen de zeehonden uit zee, legden hun zeehonden huid af en werden echte mensen die aan de kust dansten. Maar voordat de zon weer op zou komen, moesten zij hun zeehonden huid weer aantrekken om terug te kunnen keren naar de zee.

Echter op een nacht heeft een boer uit Mikladalur de huid gestolen van een prachtige jonge zeehondenvrouw en zij was niet in staat om met haar man en kinderen naar zee terug te keren. Met haar nieuwe man, de boer, leefde zij jaren in Mikladalur en ze kreeg kinderen van hem. De boer had voor alle zekerheid de zeehonden huid samen met andere dingen die hem dierbaar waren in een kist gedaan, stevig op slot en de sleutel droeg hij aan een ketting om zijn nek.

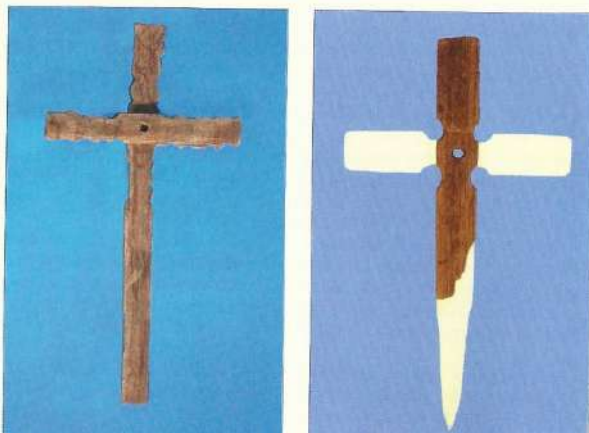
Maar op een dag, toen hij van huis was, vergat hij zijn ketting met sleutel en toen hij weer kwam, was zijn vrouw verdwenen. Het vuur was uit en alle messen in huis waren verdwenen. De nacht voor de traditionele zeehondenjacht verscheen de 'zeehondenvrouw' in zijn droom en vroeg hem de verdediger van de zeehondenklif niet te doden, want dat was haar zeehondenman en de kleine zeehonden waren haar kinderen. De boer luisterde niet naar haar verzoek en haar wraak was vreselijk. Toen dezelfde avond het jachtfeest werd gevierd vielen er zoveel mensen van de vogelklif, dat zij hand in hand het hele eiland Kalsoy konden omspannen. In de middag een helicoptervlucht gemaakt over de eilanden Svínoy en Fugloy. Bij de landing in Kirkja op Fugloy even snel iets gezien wat wel op een archeologische opgraving leek, maar helaas waren we er met de helicopter overheen gevlogen voordat ik goed en wel mijn camera kon pakken. Op de vierde dag van onze vakantie hebben we een bezoek gebracht aan het Nationaal Historisch Museum van de Faroer eilanden. In het museum liggen de meeste van de tijdens archeologisch onderzoek aangetroffen archeologische vondsten tentoongesteld. Opvallend was dat een van de weinige munten die op de eilanden zijn aangetroffen een 17<sup>e</sup> eeuwse koperen duit van de provincie Overijssel betreft.

Op de eilanden is slechts eenmaal een muntschat gevonden. In het jaar 1863 trof de enige politie agent van het eiland, Mads Andreas Winther, bij een pas gegraven graf op het kerkhof van Sandur op het eiland Sandoy een klompje met munten aan. Na reiniging bleek het klompje maar liefst 98 zilveren munten te bevatten die rond het jaar 1100 onder de funderingsstenen van een huis moesten zijn begraven. De munten waren afkomstig uit verschillende landen in Europa. Zo bevatte de vondst zilver uit Ierland, Engeland, Denemarken en Nederland. Volgens de begeleidende tekst waren de munten afkomstig uit het Friese Dokkum, gelegen in het huidige Duitsland! In het museum nog enkele Faroerese archeologische publicaties gekocht. Eén ervan ging over de vondst van een aantal vikingboerderijen in het plaatsje Leirvík. Hoewel we er de afgelopen vier dagen wel 10 keer doorheen gereden waren was ons een opgraving nog niet opgevallen. Volgens het boekje waren de resten te vinden in Toftanes in Lervík. Alleen dat Toftanes kwam op geen enkele kaart voor. Uiteindelijk bleek dat het plaatsje Leirvík, met maar liefst 877 inwoners, was verdeeld in drie "stadsdelen", waarvan Toftanes de meest westelijk gelegen wijk betrof. Met behulp van de in het boekje aanwezige luchtfoto konden we de opgraving lokaliseren. Twee van de vijf opgegraven

woningen met bijgebouwen waren gereconstrueerd door middel van ca. 1 meter hoge, met grasplaggen afgedekte muurtjes. Tijdens het tussen 1982 en 1987 uitgevoerde onderzoek zijn enkele duizenden artefacten verzameld. Hieronder ruim 700 aardewerkfragmenten en nog eens 600 stukken zeepsteen.



Deze zachte steensoort werd door de vikingen gebruikt voor het vervaardigen van allerhande vaatwerk. Door de zeer hoge vochtigheidsgraad van de bodem op de Faroer is er op de meeste sites ook een grote hoeveelheid organisch materiaal aangetroffen. Onder de vondsten uit Toftanes onder andere enkele houten kommen, kralen en een speelgoed bootje. Eén van de meeste bijzondere vondsten uit dit onderzoek betreft een samengesteld houten, Christelijk kruis. Op dezelfde locatie werd nog een deel van een tweede kruis aangetroffen. De vorm van dit slechts gedeeltelijk bewaard gebleven kruis vertoont sterke overeenkomsten met Ierse stenen grafkruizen uit dezelfde periode.



Dit is een duidelijk bewijs dat de 10<sup>e</sup> eeuwse bewoners van de boerderij in Leirvík het Christelijke geloof aanhingen.

Inmiddels hebben we Eysturoy weer achter ons gelaten en zijn we gestart met het verkennen van het grootste eiland van de Faroer, Streymoy.

Hier vonden we, wat ik toch wel het mooiste plekje van de Faroer zou willen noemen. De weg naar het dorpje Saksun loopt door de Saksunardalur vallei. Een voor Faroerese begrippen brede vallei met een relatief brede beek. Op de vlakke delen van de vallei waren op verschillende plekken de resten zichtbaar van veenwinning uit een ver verleden. De in het veen uitgegraven ontwateringsgeulen zijn nog duidelijk zichtbaar.

De vallei loopt uit in een schitterend gelegen verzande baai, omsloten door hoge kliffen.

De kleine stenen kerk uit 1858 staat aan de rand van de vallei en kijkt uit op de baai. Onderweg naar het plaatsje Tjørnuvík ontdekten we dat men ook op de Faroer eilanden stenen torentjes bouwt. Langs de weg tussen Langassandur en Haldarsvík troffen we een terrein aan waar zeker enkele honderden cairns (zie nieuwsbrief maart 2008) waren gebouwd. Wat de reden is geweest om al deze torentjes juist hier te bouwen is niet duidelijk.



*De stenen kerk uit 1858, eenzaam uitkijkend over de baai*

Vanaf het strand in Tjørnuvík hadden we een mooi uitzicht op een, vlakbij het plaatsje Eiði, in het water staande rotspartij. Volgens een lokale saga gaat het om de IJslandse reus Risin en zijn vrouw, de trol Kellingin, die bij een bezoek aan de Faroer zo verliefd werden op de eilanden dat ze besloten de eilandengroep mee terug naar IJsland te slepen. Het stel kreeg echter zoveel ruzie over wat de beste manier was om dit te doen dat ze bij het opkomen van de zon in steen veranderden.

Tjørnuvík bleek ook de locatie te zijn van een grafveld uit de vikingperiode. Benieuwd naar wat er te zien zou zijn besloten we een kijkje te gaan nemen. Aangekomen op de locatie bleek er niet meer te zien dan een netjes ommuurd driehoekig perceel met zeer kort geknipt gras en daartussen enkele steenbrokken. Vermoedelijk de locaties van enkele van de aangetroffen graven. Tussen 1956 en 1959 zijn totaal 12 vikinggraven gelokaliseerd en opgegraven.

Op één na, lagen alle individuen op hun rug begraven. Door de zeer slechte conserveringsomstandigheden, de skeletten lagen in duinzand, kon slechts van 1 individu het geslacht worden bepaald. Het ging om een volwassen vrouw van slechts 150 centimeter lang.

Verder werden nog vier volwassenen, twee baby's en één kind van ongeveer 15 jaar opgegraven. Van de andere vier skeletten was te weinig over gebleven. Een van de skeletten zou zijn begraven in een wollen hemd. Er zijn maar weinig grafgiften bij de lichamen aangetroffen. Een fragment van een mes, een bronzen gesp, een ijzeren scheepsnagel en een 15 centimeter lange haarnaald of kledingnaald met een versierde ring op de kop. Dergelijke naalden zijn typerend voor de Noorse kuststreek en dateren uit de late 10<sup>e</sup> en vroege 11<sup>e</sup> eeuw. De vakantie is alweer voor de helft voorbij en vandaag verhuizen we naar onze tweede accommodatie. In de volgende nieuwsbrief volgt het tweede deel van 62 graden noorderbreedte.



*De IJslandse reus Risin met zijn vrouw, de trol Kellingin*

## BOEKENNIEUWS

*Vissen in het verleden van Bergharen.*



Archeologisch onderzoek van prehistorische en middeleeuwse bewoningsresten aan Dorpsstraat 35 te Bergharen - Gemeente Wijchen, Nijmegen. Voorafgaand aan de aanleg van een visvijver, heeft in 2005 en 2006 aan de Dorpsstraat in Bergharen archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Langs de noordzijde van het grote rivierduin zijn de resten gevonden van vier vuursteenwerkplaatsen uit de midden-steentijd. Een haardkuil met klokbekeraardewerk geeft aan dat hier ook aan het einde van de steentijd, ruim 4000 jaar geleden, mensen verbleven. Het merendeel van de vondsten dateert uit de midden-bronstijd en de late bronstijd. Veel aardewerk is afkomstig van een woonplaats die direct naast het onderzochte terrein heeft gelegen. Eén van de bewoners van deze nederzetting was in het bezit van een fraaie kraal of spinklos van barnsteen. Uit de ijzertijd of Romeinse tijd dateert een brandrestengraf. In de loop van de middeleeuwen is het terrein en zijn directe omgeving opnieuw als woonerf in gebruik genomen. Tijdens de opgraving zijn veel aardewerkscherven en een mantelspeld uit de 8e tot en met 12e eeuw terug gevonden. Dit onderzoek heeft veel nieuwe informatie opgeleverd over de vroegste bewoning van Bergharen.

ISBN: onbekend, Prijs € 31.50

*Menno baron van Coehoorn*

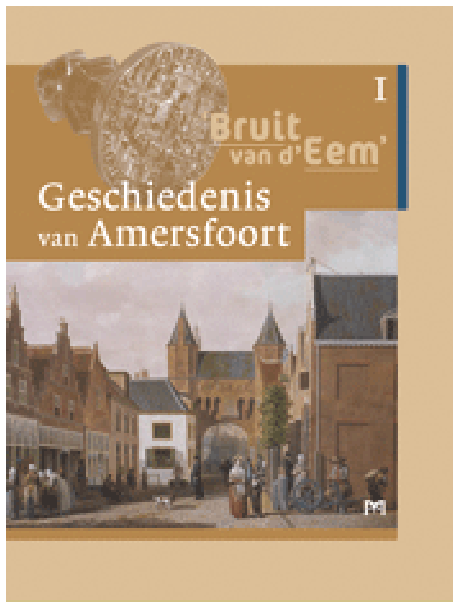
Menno van Coehoorn leefde van 1641 tot 1704 en was in zijn tijd en ver daarna de beroemdste vestingbouwkundige die de Nederlanden hebben voortgebracht. Hij ligt begraven in een magnifiek praalgraf in de dorpskerk van het Friese Wijckel. De recente restauratie van dit praalgraf vormt de aanleiding voor deze uitgave. Bij het onderzoek rond de restauratie kwam uniek biografisch en kunsthistorisch materiaal boven water, waaronder de oorspronkelijke manuscripten over Menno van Coehoorn geschreven door zijn oudste zoon Gosewijn. De Nederlandstalige kladversie van dit document is oa. als bijlage in het boek opgenomen. Daarnaast zijn onbekende erfstukken, zoals de geschenken van de keurvorst van Beieren of de hertog van Marlborough, beschreven en afgebeeld. Ook is er veel informatie in het boek opgenomen over de begraafplaats en het begrafenisritueel, over de uitgebrachte rouwdichten of het funerair erfgoed van de familie Van Coehoorn. Bijzonder zijn verder de ontdekte ontwerptekeningen voor het praalgraf, gemaakt door de architect en vormgever van Koning Willem III, Daniel Marot.



Dit rijk en geheel in kleur geïllustreerde boek is de vrucht van een jarenlang onderzoek, en een passend eerbetoon aan een van de bekendste Nederlanders uit de Gouden Eeuw. De auteur, Albert Reinstra, is bouwhistoricus en verbonden aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. De uitgave is mogelijk gemaakt door de Stichting Praalgraf Menno baron van Coehoorn en vele sponsors.

ISBN: 9789051943665, prijs: € 17,95

## *Geschiedenis van Amersfoort*



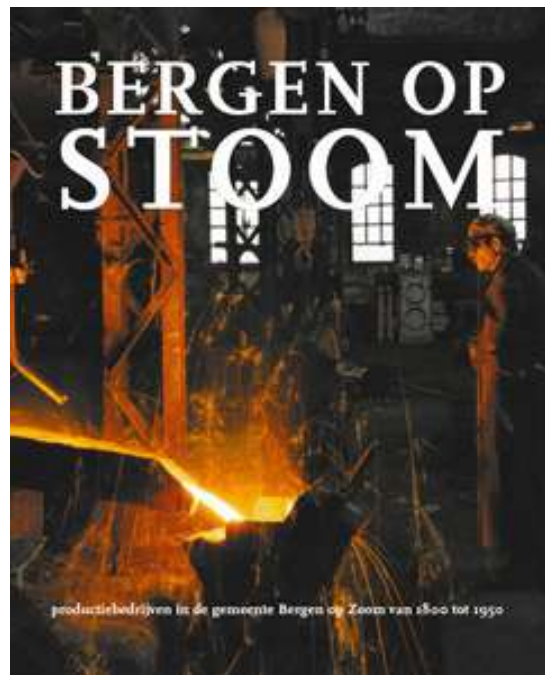
Amersfoort kreeg in 1259 het stadsrecht, maar daar ging een lange ontwikkeling aan vooraf. De vroegst bekende vermelding van de naam dateert van 1028, al was toen nog niet van een nederzetting sprake. Amersfoort is geworden tot een middelgrote plaats met een historisch hart en veel economische bedrijvigheid daaromheen. De grootste groei had plaats rond 1900, na de Tweede Wereldoorlog en na 1975 toen Amersfoort werd aangewezen als 'groeistad'.

Deze geschiedenis is globaal in vijf tijdvakken verdeeld: de vroege middeleeuwen tot 1579, 1579-1800, 1800-1890, 1890-1975 en de groeistadperiode vanaf 1975. De begrenzings van de periodes zijn niet star, voor de kerkgeschiedenis bijvoorbeeld liggen ze anders dan voor de economische ontwikkelingen. Binnen de tijdvakken is de geschiedenis thematisch geordend. In ieder deel komen aan de orde: stad en bevolking, economische en sociale ontwikkelingen, politieke en bestuurlijke ontwikkelingen, kerkgeschiedenis, onderwijs en cultuur. ISBN 978-90-5345-335-3, Prijs: tot 1 januari € 75,-; daarna € 89,95).

### *Bergen op Stoom*

Historie industriële ontwikkeling in de gemeente Bergen op Zoom in kaart gebracht Vanaf 19 november is het boek 'Bergen op Stoom, productiebedrijven in de gemeente Bergen op Zoom vanaf 1800 tot 1950' verkrijgbaar.

Het boek bevat een beschrijving van ongeveer 350 productiebedrijven in 32 bedrijfstakken. De bedrijfstakken lopen uiteen van nutsbedrijven, ijzergieterijen, constructiebedrijven en suikerfabrieken tot de productie van keramiek, sieraden, meekrap, snoep, bakkerijproducten, limonades, alcoholische dranken en conserven. Een dergelijk brede beschrijving is vrij uniek. Meestal beperkt men zich tot de geschiedenis van één of meerdere bedrijfstakken of sectoren. De gehanteerde definitie voor een productiebedrijf is "een bedrijf met zelfstandige seriematige productie van goederen, waarbij mechanische hulpmiddelen worden gebruikt". Hiermee zijn dienstverlenende bedrijven zoals transportondernemingen, houtzagerijen, wasserijen en aannemers buiten beschouwing gelaten.



Een schrijverscollectief van zeven personen, met zeer verschillende achtergronden, maar wel een gemeenschappelijke passie voor industriële geschiedenis, heeft het boek in drie jaar tijd geschreven. Het boek heeft 450 pagina's met talloze unieke afbeeldingen. De verhouding tussen de aandacht voor Bergen op Zoom en Halsteren/Lepelstraat ligt op circa 75% - 25%. Het boek is verkrijgbaar bij de boekhandel voor een prijs van € 39,95.

Het boek is tot stand gekomen door samenwerking met drs. Johanna Jacobs en drs. Yolande Kortlever van het Markiezenhof Historisch Centrum en dr. Henk Muntjewerff van de Stichting Brabants Industrieel Erfgoed. Verder hebben diverse bedrijfstakspecialisten de schrijvers actief bijgestaan. En niet in de laatste plaats is veel informatie en beeldmateriaal verkregen van (oud-) industriëlen en (oud-) medewerkers en nazaten daarvan. Dit heeft veel nieuwe inzichten ten opzichte van reeds bekende en algemeen toegankelijke bronnen opgeleverd. Op de website [www.bergenopstoom.nl](http://www.bergenopstoom.nl) kan men uitgebreid kennismaken met het boek.

## VOOR U GELEZEN

### *Cash op Zolder*

Zelf ben ik een grote fan van programma's zoals "Cash in the Attic", "Bargain Hunt", enz. van de BBC. In het blad "Kunst & Klassiek" van de AVRO las ik het volgende artikel.



### *De AVRO zoekt kandidaten voor Cash op Zolder.*

Iets kopen of verkopen op een veiling heeft voor veel Nederlanders nog iets mystieks. Het is onbekend terrein en men durft vaak de drempel van het veilinghuis niet over, terwijl die deur toch altijd open staat. Maar zeker in deze tijden van financiële crisis zijn veilingen extra interessant. Antiek houdt namelijk altijd een zekere waarde.

In een nieuw televisieprogramma, geïnspireerd op het BBC programma Cash in the Attic, gaat de AVRO de Nederlandse antiekmarkt eens dichterbij bekijken. En binnen die antiekmarkt komt speciaal het veilingwezen uitgebreid aan bod.

In het programma bezoekt een veilingexpert mensen met een specifieke wens of droom. Het opknappen van de keuken bijvoorbeeld, of het planten van nieuwe appelbomen, of een lekker etentje of leuk uitstapje met het gezin. Om die wens te verwezenlijken zijn de betrokkenen bereid een aantal van hun spullen (kunst, antiek, design, curiosa) te verkopen op een veiling. De expert taxeert de objecten en overlegt met de kandidaten wat er allemaal mee kan naar het veilinghuis. Daar worden op een spannende veilingdag de spullen verkocht. Tenslotte kan men met de opbrengst van de veiling de droom realiseren.

Het veilingwezen blijkt een dynamische, spannende en door velen nog onontdekte markt. Al voor een paar tientjes kun je er spullen verkopen of juist aankopen. Veilingexpert Berthyl den Heeten: "In Nederland is het veilingwezen echt nog onbekend terrein. Mensen denken dat het heel eng en heel duur is, terwijl je op een veiling voor tweehonderd euro een achttiende eeuwse kast kunt kopen. Dat lukt je niet in een woonwarenhuis".

Vorig jaar maakte Berthyl al een pilot voor het programma. Ze blikt met plezier terug op deze ervaring.

Cash op Zolder komt in de zomer van 2010 op tv. Het AVRO-team staat in de startblokken om acht afleveringen op te nemen.

Wilt u op een avontuurlijke manier eens wat spullen onder de hamer brengen, geef u dan zo snel mogelijk op via [veilingdroom@avro.nl](mailto:veilingdroom@avro.nl) of bel 035-6717607.



## VAN DE BESTUURSTAFEL

### Pottenkijkers

Voor ons project Pottenkijkers heeft zich Tineke de Ridder aangemeld. Ze draait dit seizoen een aantal lessen met de andere vrijwilligers mee en gaat in het schoolseizoen 2010/2011 zelfstandig aan de slag. Tineke, bedankt voor je aanmelding en van harte welkom.

### Tentoonstelling

Het tentoonstellingsseizoen is weer ten einde en onlangs is al het tentoonstellingsmateriaal van de Gevangenpoort overgebracht naar het Depot (met dank aan Jan Hopstaken en Alexander van der Kallen). Voor het seizoen 2010 staat een wisseltentoonstelling gepland over de opgravingen Potterstraat en Gertrudishof. Maar in 2010 staat er ook groot onderhoud van de Gevangenpoort in de planning, waardoor mogelijk de Gevangenpoort in het seizoen voor het publiek gesloten moet worden. Het voordeel daarvan is dat wij dan al heel vroeg een start kunnen maken met de voorbereidingen voor de tentoonstelling voor 2011 (ons 40 jarig jubileumjaar) over de opgravingen Parade. Het nadeel is dat na alle bouwwerkzaamheden de Gevangenpoort aan een gigantische schoonmaakbeurt toe zal zijn. Mensen die hierbij behulpzaam willen en kunnen zijn, mogen wat ons betreft alvast de zaterdagen in maart 2011 vrijhouden in hun agenda.



### 2011 jubileumjaar

Uw bestuur is onlangs van start gegaan met de voorbereidingen voor ons 40 jarig jubileum in 2011. Wij hopen een aantal interessante activiteiten voor onze leden (en uiteraard ook voor niet-leden) te organiseren. Ongetwijfeld hoort u hierover meer in de loop van 2010.

Rest ons u fijne kerstdagen toe te wensen en een voorspoedig en gezond 2010.



#### Colofon

Nieuwsbrief Archeologie en Monumenten Bergen op Zoom is een uitgave van de Stichting In den Scherminckel te Bergen op Zoom en verschijnt eenmaal per kwartaal.

#### Redactie

Ank van der Kallen  
Nieuwstraat 4  
4611 RS Bergen op Zoom  
0164 - 26 51 58  
vanderkallen@home.nl

#### Bestuur SIDS

Jan Hopstaken (voorzitter)  
Wis van Meurs (secretaris)  
Ank van der Kallen (penningmeester/  
ledenadministr.)

Elvira Adriaansen  
Piet Backx

#### Website

[www.scherminckel.nl](http://www.scherminckel.nl)

Adres Gemeentelijk Archeologisch Depot  
Wassenaarstraat 59, 4611 BT Bergen op Zoom,  
tel. 0164 - 247138

© Copyright 2009

*Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of welke andere wijze dan ook, zonder schriftelijke toestemming van de Stichting In den Scherminckel*